Од пентархије до диптиха

Како се формирао „часни поредак“ православних цркава

Аутор: Павел Кузенков, доктор историјских наука, доцент

Сматра се да је у Православној цркви Господ Исус Христос једини истински Поглавар, Коме је дата сва власт на небу и земљи (Мт. 28:18). Код католика римски папа „има потпуну, врховну и универзалну моћ над Црквом“ као „Христов намесник“ (Катехизис Католичке цркве, ч. 882), док се у православној традицији поглавари аутокефалних Помесних цркава сматрају једнаким по архијерејском достојанству. Уједно, међу њима постоји одређени часни поредак, према коме се помињу у богослужбеним диптисима. Како се формирала та вековна традиција?

Христос и апостоли о првенству у Цркви

Према Јеванђељима, Господ није издвајао „лидера“ међу апостолима, који би имао посебна права над другима. Штавише, Исус Христос је строго прекидао покушаје ученика којима су тражили да се изјасни ко је од њих у предности (Лк. 22:24–30; Мт. 18:1–2) рекавши: „А највећи између вас да вам буде слуга/Јер који се подиже, понизиће се, а који се понижује, подигнуће се.“

(Лк. 24–26; уп.: Мт. 23:11–12). На личном примеру, необичном тадашњој власти, показао је то перући ноге апостолима на Тајној вечери.

Систем несхватљив незнабошцима огледао се у позицији шефа – ако је на вишој, онда служи великом броју потчињених. И заиста је незамислив у условима „времена овог“. Али већ две хиљаде година у Цркви Христовој влада тај принцип љубави, противречан поретку светске власти, заснованом на моћи и гордости. Идеал црквеног вође представља библијски Добри Пастир, који даје живот за Своје штићенике (Јн. 10:11–16; уп.: Ис. 40:11 и др.).

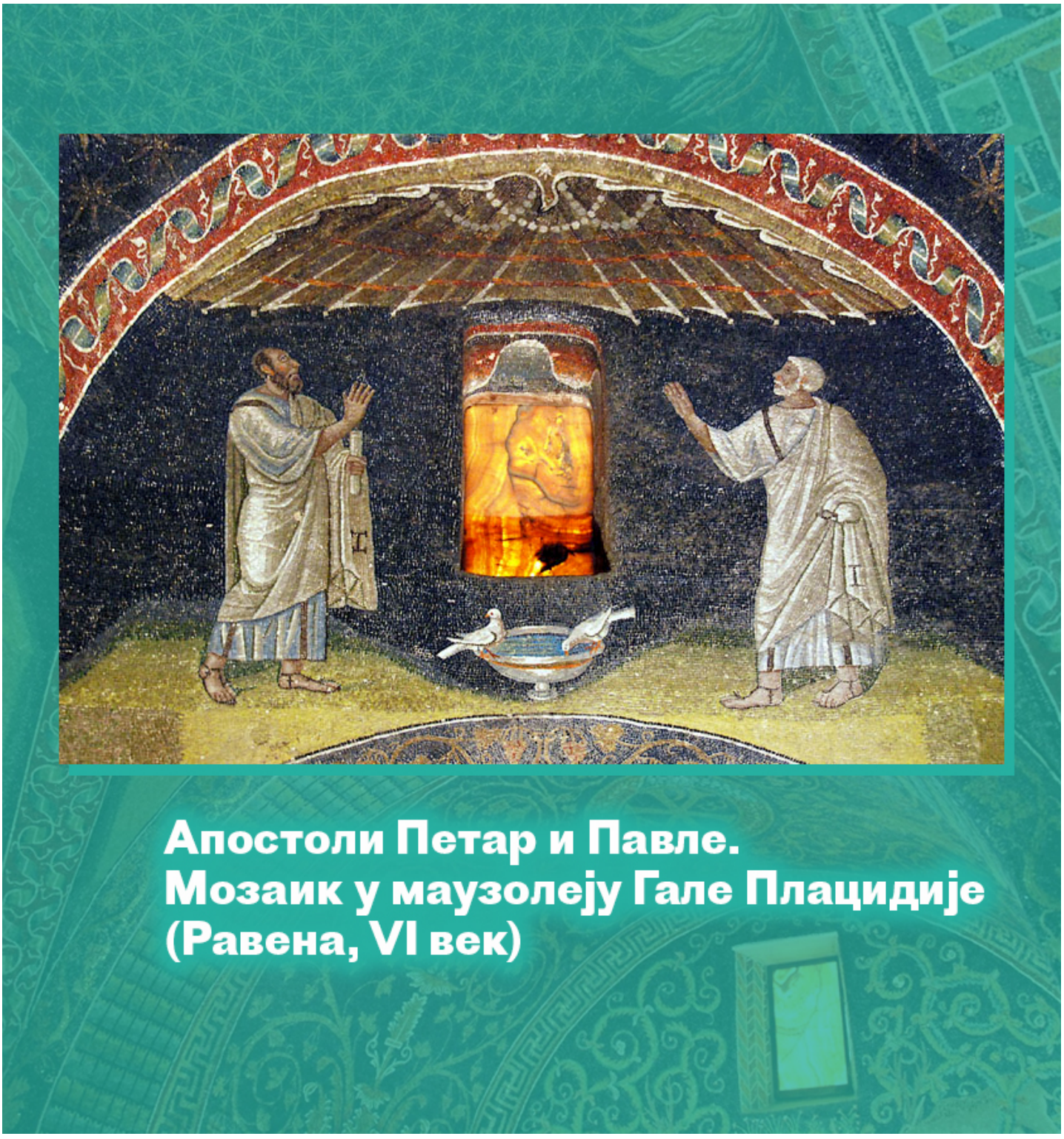

Христос – Добри Пастир.
Мозаик у маузолеју Гале Плацидије (Равена, VI век)

Маузолеј Гале Плацидије
(Равена, друга четвртина V века)

Рађање хијерархије

Већ апостол Павле помиње црквену службу епископа (букв. надзиратеља, извршитеља) и ђакона (букв. слуге) (1, Тим. 3). Испрва се епископ једва разликује од презвитера (старијих), који су управљали заједницама у време апостола (Дап. 15:23, 16:4 и др.). Од другог века епископи добијају доживотну власт да „плету и одлучују“, воде евхаристијска окупљања и стоје у молитви верника као наследници апостола. Епископ Рима, престонице царства и гробнице Петра и Павла, највећих ауторитета међу апостолима, имао је посебне могућности. Већ у II веку сматрало се да је он најутицајнији епископ не само унутар Римског царства, него и изван његових граница.

Апостоли Петар и Павле.
Мозаик у маузолеју Гале Плацидије
(Равена, VI век)

Сабори и саборност

У III веку појављују се сабори градских епископа римских провинција (грч. епархија) којим председава епископ главног града – митрополије. Најстарији епископ (митрополит) био је у обавези да се саветује са епископима своје провинције, а они су били дужни да га поштују као

главног. Уз то, епископи су остајали суверене владике у својим окрузима (34. Апостолско правило, 9. правило Антиохијског сабора). Први хришћански император, Константин Велики, 325. године позива епископе у Никеју на јубилеј своје владавине. То окупљање је отворило низ ургентних заседања епископата који су сазивани од стране државне власти ради решавања црквених несугласица. На Седам васељенских сабора од IV до VII века успостављене су догматске и канонске основе Православља (ортодоксије, католичности).

Пошто су Васељенски сабори окупили епископат читаве империје, настала је потреба за одређивањем хијерархије највишег свештенства. На почетку је статус епископа зависио од личног ауторитета, али већ 325. године у Никеји стоји:

Нека се чувају древни обичаји усвојени у Египту, Либији и Пентаполису, тако да александријски епископ има власт над свим овим територијама јер је то обичај и код римског епископа. Како у Антиохији, тако и у осталим регионима нека се сачувају предности Цркава (6. правило Првог васељенског сабора).

Управо ово правило су користиле папе у објашњењима претендовања на тзв. примат (првенство). Интересантно је да у древним латинским верзијама правило почиње речима, којих нема у грчком оригиналу: „Римска катедра је увек имала примат“. Међутим, ово правило фактички говори само о признавању права архијереја највећих градова наспрам епископа окружних провинција.

Црквене катедре почетком IV века

Други васељенски сабор (минијатура, IX век, за списе Григорија Богослова)

Два Рима

Оснивање Константинопоља 330. године постало је изазов у претходној политичкој и црквеној традицији у којој Рим није имао и није могао да има конкуренцију. „Вечни град“ се сматрао не само симболом моћи римске „супернације“, него и сакралном гаранцијом постојања самог света. Хришћански писци су признавали да ће слабљење Рима довести до светске катастрофе. Но, на Истоку се појављује Нови Рим у који прелази и сам император. Појава нове престонице захтевала је ревизију система „предности“ црквених катедри фиксираног у Никеји. Епископ градића Византиона, на којем месту Константин Велики гради Нови Рим, био је обичан архијерej провинције Тракије потчињене митрополиту главног града Хераклеје. Међутим, тај статус никако није одговарао престоници империје, која је брзо прерасла у мегалополис. Стога се на Другом васељенском сабору у Константинопољу (381. год.) доноси следећи канон (3. правило):

Константинопољски епископ нека има предност у часном поретку после Римског епископа, јер тај град јесте Нови Рим.

Јеванђелист Марко, XIII век
Византијска минијатура

Нови Рим био је равноправан са Старим („Древним“) не само у политичком, него и у црквеном статусу. Међутим, пошто није био прописан карактер „предности у часном поретку“, рађали су се бројни сукоби. Константинопољски епископи, како нису имали сопствену провинцију, почели су да шире свој ауторитет онолико далеко колико су могли, што је изазивало протест суседних митрополита. Реакција Ефеса, мегалополиса у Малој Азији, који се дичио својим статусом катедре светог Јована Богослова, била је нарочито оштра.

Запад није одмах признао Други сабор васељенским. Горепоменуто правило су игнорисале

римске папе које су наставиле да сматрају главним три престола наведена у Никејском правилу – Рим, Александрију и Антиохију. У томе су имале улогу карактеристична оријентација Рима на старе обичаје и тенденција поштовања ауторитарних катедри из апостолских времена. Римску цркву поштују због Светог Петра и Павла. У Антиохији су такође радила обојица првоверних апостола, док је александријски престол и основао Петров ученик, Свети јеванђелист Марко. А чиме је могао да се похвали споредан градић Византион? Тек неколико векова касније појавиће се предање да је у њему боравио Свети Андреј, што ће Константинопољу донети статус апостолске катедре, и то оне коју је основао Првозвани апостол, старији брат Светог Петра.

Дионизије, Четврти васељенски сабор. Катедрала Богородичиног Рођења у Ферапонтовом манастиру, Русија, 1502. године

Четврти васељенски сабор. Византијска минијатура

28. Халкидонско правило и јурисдикција Константинопоља

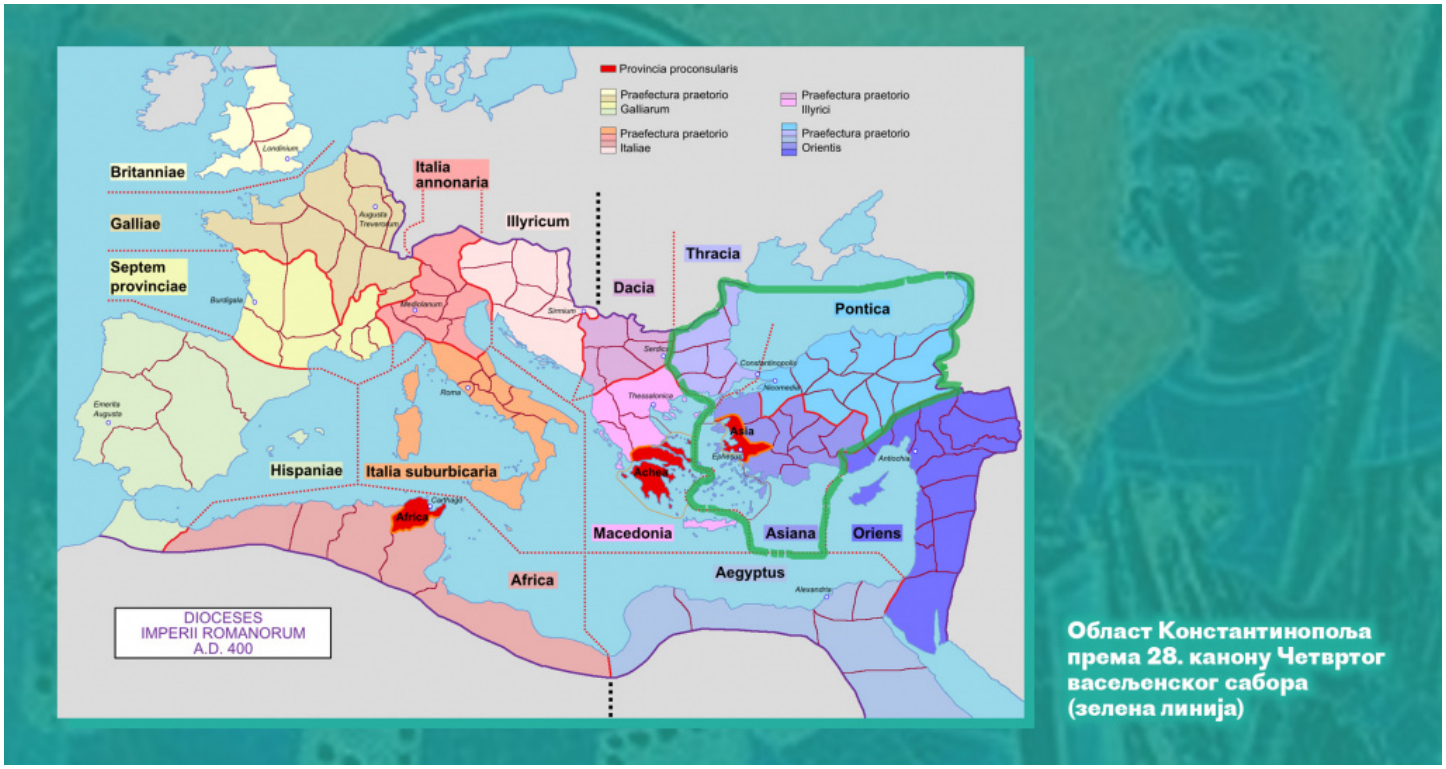
Еклектичку важност Константинопоља било је немогуће порицати, нарочито након 395. године када се Римско царство трајно поделило, а његов Западни део почео да тоне. Поред тога, било је неопходно формално одредити границе јурисдикције катедре Новог Рима, да патријарх (како од V века почињу да ословљавају архијереје) не би задирао у друге области. Због тога је на Четвртом васељенском сабору у Халкидону 451. године донето неколико важних правила, међу којима је најзначајније двадесет осмо:

„Следећи у свему установе светих отаца и уважавајући сада прочитано правило сто педесет најбогољубазнијих епископа, окупљених на сабору у великом Константинопољу, новоме Риму, у време благочестивог, спомена достојног Теодосија Великог, исто и ми одлучујемо и установљујемо

у погледу повластица најсветије цркве Константинопоља, новога Рима. Јер су и престолу старога Рима оци правично придавали повластице, пошто је исти град био престоница. Пак, следећи исти разлог, сто педесет најбогољубазнијих епископа признали су једнаке повластице и најсветијем престолу новога Рима, разложно просудивши да град, који је удостојен цара и сената, и који ужива једнаке повластице старога царскога Рима, уздигнут буде и у црквеним делима као онај и да буде други после њега. Према томе, митрополити понтске, азијске и тракијске области, а тако исто и епископи иноплеменика у наведеним областима, биће постављани од најсветијег престола најсветије Константинопољске цркве, тј. сваки митрополит поменутих области са епархијским епископима постављаће епархијске епископе, као што је божанственим правилима прописано, а митрополите поменутих области, као што је казано, постављаће константинопољски архиепископ, пошто се по обичају начини сагласан избор и пошто он о томе буде обавештен.“

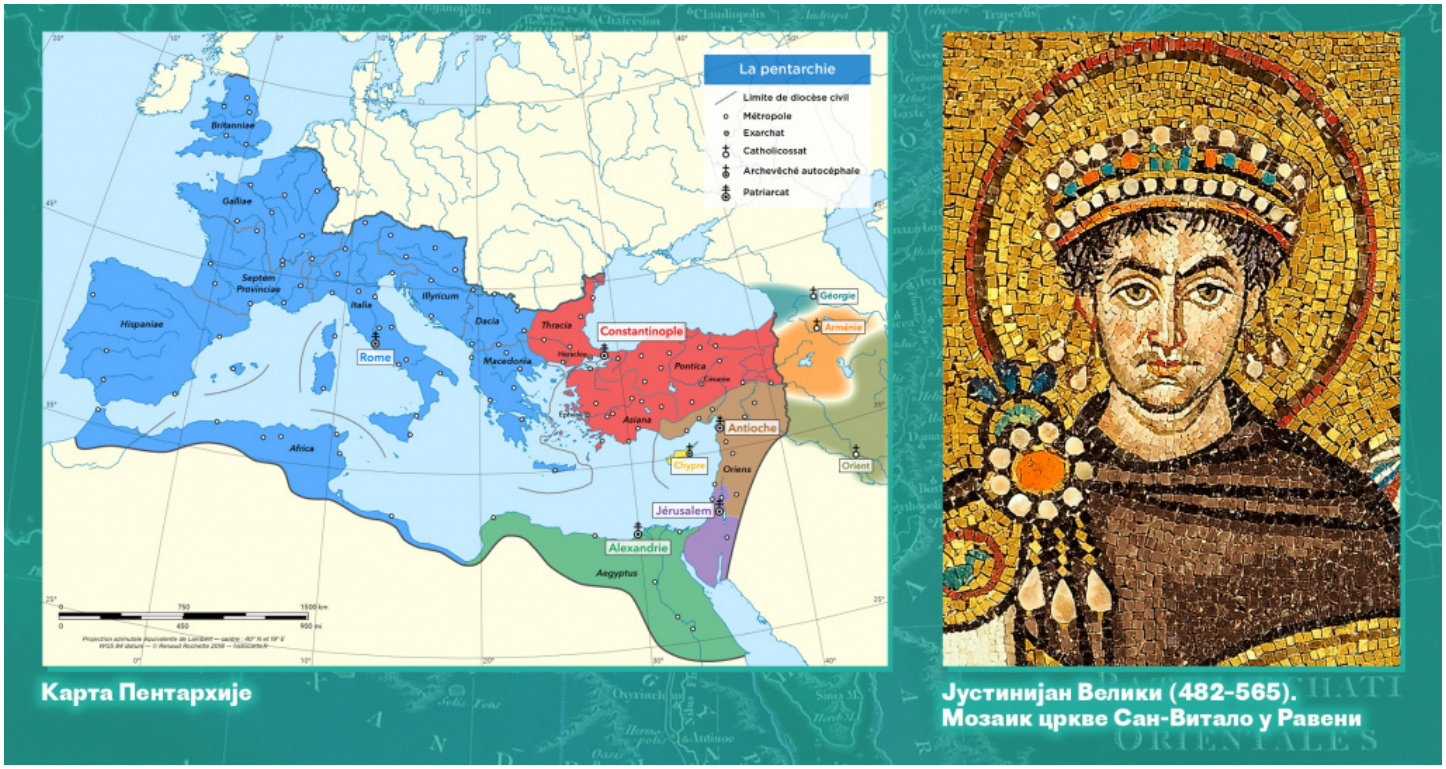
Ова правила су изузетно важна, јер ће у XX веку неким богословима послужити за стварање теорије о светској црквеној јурисдикцији Константинопоља (Истанбула). Међутим, довољно је пажљиво прочитати текст и уверити се да у њему нема ни речи о некаквој „светској јурисдикцији“. Напротив, константинопољском архиепископу саборни оци ограничавају сферу овлашћења, дајући му право да поставља митрополите три дијецезе, као и епископе њихових неплеменских заједница. У Римском царству те епохе било је много германских и других племена, која су насељавала царство на основу права савезника (федерата). Она нису била укључена у империјалну административну структуру, а њихове црквене структуре имале су посебне поглаваре-епископе, који су непосредно били потчињени патријарху.

Дакле, према 28. Халкидонском правилу, Стари и Нови Рим су изједначени у привилегијама и одређено је да азијска, понтска и тракијска дијецеза припадају црквеној јурисдикцији Константинопоља.

Пет „Васељенских Патријарха“

На истом Халкидонском сабору донета је још једна важна одлука. Свети град Јерусалим је коначно издвојен у посебан црквени округ. Тако се формирало пет главних катедри Римског царства, чији су поглавари добили титулу патријарха: римска, константинопољска, александријска, антиохијска и јерусалимска. Области њихове јурисдикције су потпуно другачије изгледале у односу на административну поделу и обухватале су цело Западно царство, укључујући суседну префектуру Илирику (близу Рима) до неколико малих провинција (близу Јерусалима). Ипак, условно речено, читав огромни „Западни патријархат“ био је фиктиван. У V веку Западно римско царство је престало да постоји, а римска контрола црквених структура, насталих на рушевинама варварских краљевства, била је магловита. Штавише, Црква латинске Африке директно је запретила „прекоморско“ обраћање Риму (Картагински канони 32, 37, 118, 139), док је архиепископ Аквилеје (Градоа, Венеције) претендовао на титулу патријарха.

Карта Пентархије

Јустинијан Велики (482-565). Мозаик цркве Сан-Витало у Равени

Император Јустинијан Велики обраћа се Риму и Константинопољу као главним престолима империје (едикт из 533. године; 131. новела из 545. године). Пуноћа Католичке и Апостолске цркве договором се свела на пет „најсветијих патријарха читаве Васељене“ и њима подређене епископе (109. новела из 541. године). У исто време титули архиепископа константинопољског додаје се почасни назив „Васељенски патријарх“, која је истицала статус Новог Рима као једног од Васељенских патријархата („екуменских“, како су свечано називали Римско царство).

Треба имати у виду да подела Цркве на пет патријархата није била апсолутна. Она није узимала у обзир ни независну Кипарску цркву, ни посебну архиепископијску катедру у Јустинијани Првој, коју је основао Јустинијан 545. године, а да не говоримо о Црквама које су се налазиле изван граница царства.

Дионизије,
Пети васељенски сабор.
Катедрала Богородичиног Рођења
у Ферапонтовом манастиру,
Русија, 1502. године

Трулски сабор.
Минијатура из *Царског илустрованог летописа*

Пентархија у средњевековној Византији

Завршна канонизација система пет патријарха донета је 692. године на Петом-шестом васељенском (Трулском) сабору. Усвојено 36. правило гласи:

„Обнављањем закона сто педесет светих отаца који су се окупили у овом граду и шест стотина тридесет окупљених у Халкидону, утврђујемо да Константинопољски престо има једнаку предност као и престо древног Рима и нека се као и он уздиже у пословима црквеним, будући да је други; крај њега стоји престо великог града Александрије, затим престо Антиохије, а након тога престо града Јерусалима.“

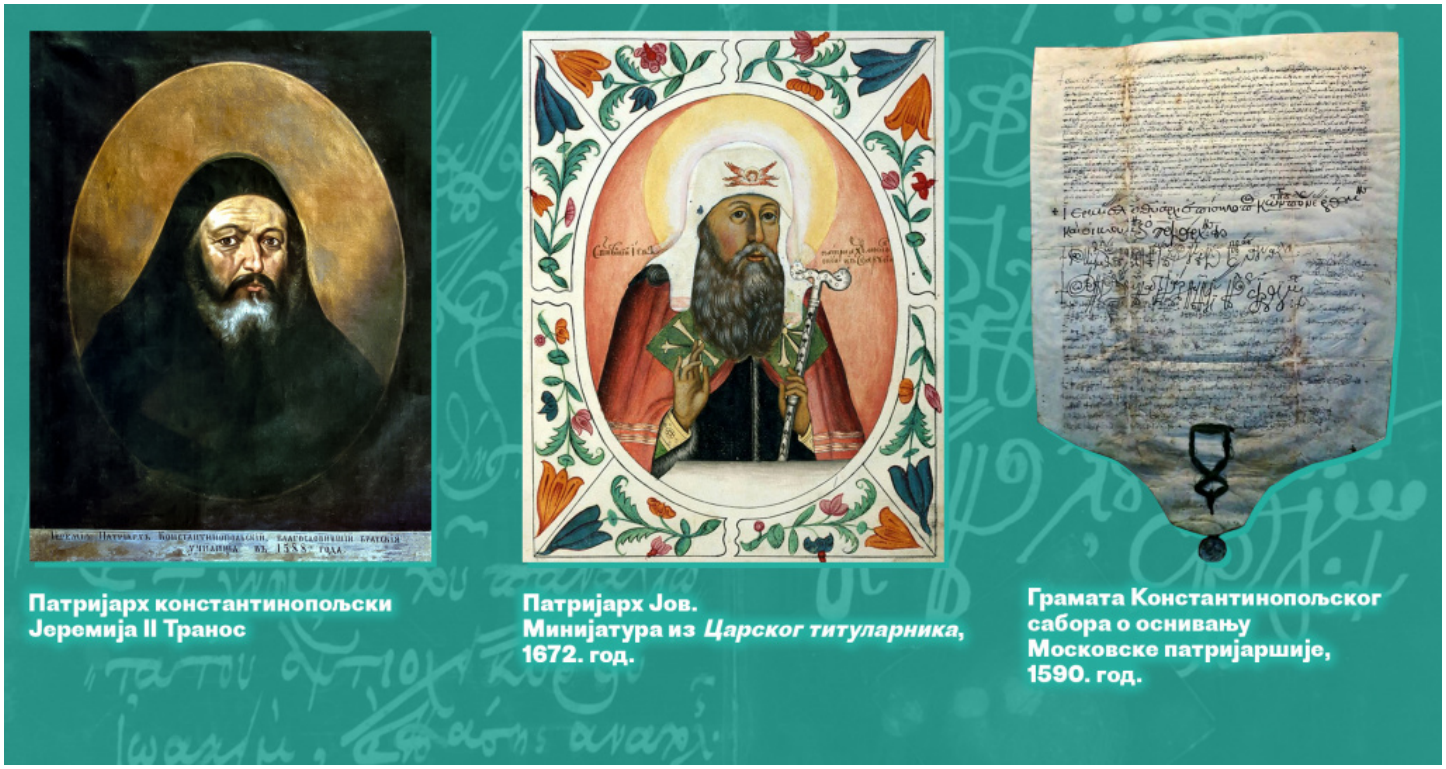
На Западу је био усвојен другачији распоред „главних престола“. У Константиновој даровници (познатом фалсификату из VIII века којим се папама омогућава световна власт) после Рима споменути су (као потчињени) Александрија, Антиохија, Јерусалим и Константинопољ. Аутора овог раносредњевековног фалсификата није изненадило то што је „декрет“ датиран 315. године, када Константинопоља чак није било на мапи. Њему је најважније било да га стави на последње место. Више пута су папе истицале другостепени статус Константинопоља-патријархата и протестовале против титуле „васељенски“, којом је у византијској епохи овенчан овај престол. У VII веку остале источне катедре су освојили Арапи, а Константинопољ је био једини васељенски патријархат на територији царства.

Уосталом, и други патријарси су се и даље сматрали главним епископима јединe васељенске Цркве. Иако су византијски писци тумачили пентархију као органску црквену пуноћу, која личи на пет људских чула, никада је нису сагледавали као затворен број. У X–XIII веку појавиле су се самосталне цркве које нису спадале у њу (Бугарска, Српска). Занимљиво је да издвајање Рима у XI веку није изменило концепцију – Теодор Ваљсамон (XII век) и Матеј Властар (XIV век) говоре о подели Васељене на пет патријархата, не узимајући у обзир мале „цркве“.

Москва уместо Рима

Произвођењем московског митрополита у чин патријарха од стране Јеремије II константинопољског 1589. године (потврђено на Саборима Источних патријарха 1590. и 1593. године), уводи се ново поимање пентархије. Свети Јов, патријарх Московски и целе Русије, о томе је писао:

„Најстарији отац уместо папе треба да буде Најсветији велики господин Јеремија, архиепископ Константинопоља – Новог Рима и васељенски патријарх, а затим четворица патријарха: александријски, антиохијски, јерусалимски и поглавар града Москве Руског царства.“

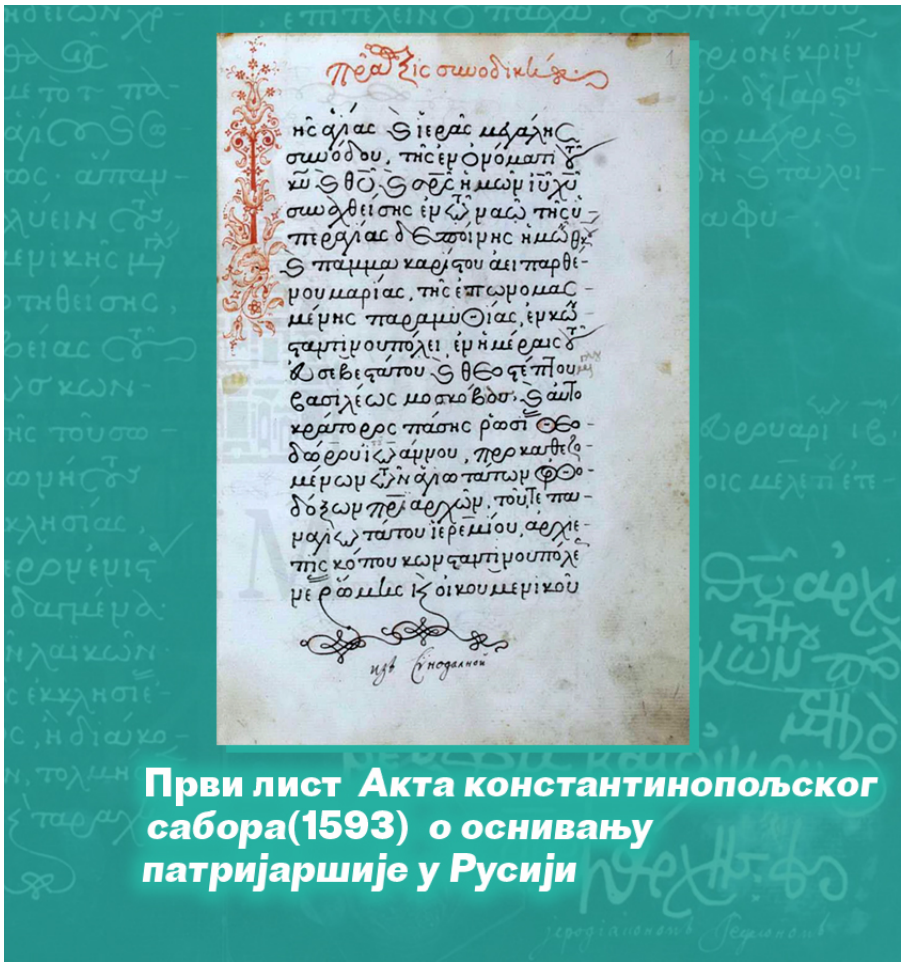
Патријарх константинопољски Јеремија II Транос

Патријарх Јов. Миниjатура из *Царског титуларника*, 1672. год.

Грамата Константинопољског сабора о оснивању Московске патријаршије, 1590. год.

На Сабору 1590. године одлучено је да константинопољски патријарх буде први, а московски пети. На Сабору 1593. године посебно је истакнуто да је Москва постала патријархат из

поштовања према политичком статусу Русије „јер је Бог удостојио ту земљу да буде царство“.

Дакле, Москва је добила патријаршијско достојанство као престоница јединог православног царства у свету. Баш то се у своје време десило и са Константинопољем. Истина, она није била на истом нивоу с њим, али је у пентархији добила последње, пето место.

У то време четири источна патријархата налазила су се на територији највеће државе исламског света – Османског царства. У исто време је константинопољски патријарх заузимао водећу позицију у православном милету, што му је давало одређене могућности. Међутим, када је Фенер (део Истанбула где је смештена патријаршијска резиденција) тежио да добије канонска права од своје сабраће у Александрији, Антиохији и Јерусалиму наишао је на снажно противљење.

Нове претензије Константинопоља и позиција Руске цркве

У XX веку након оснивања Турске и депортовања грчког становништва из Мале Азије, Константинопољ се нашао у тешком положају. Тада су васељенски патријарси уз подршку Троструке Антанте одлучили да преобликују своју почасну титулу у статус „Васељенског патријарха“. Искористивши најтежу ситуацију у Руској цркви, која је била подвргнута невиђеном

прогону, Константинопољ је почео једнострано, антиканонски да преузима под своју „врховну јурисдикцију“ Помесне цркве, које су настајале у новим националним државама Источне Европе. Новим интерпретирањем 28. Халкидонског правила, Фенер је почео да сматра „варварима“ све народе који немају сопствене древне православне цркве и да шири своју власт.

Незадовољни традиционалним канонским статусом „првог међу једнакима“, константинопољски патријарси су почели да претендују на место „Светског архијереја“, „првог без једнаких“, како се изразио амерички архиепископ Елпидофор (Ламбриниадис), један од следбеника те концепције.

Важан корак на овом путу била је организација и спровођење Светог и Великог свеправославног сабора на Криту 2016. године, упркос примедбама мноштва православних цркава, којим се покушало доделити право Константинопољу да буде „координатор“ за остале православне цркве. О природи ове „координиције“ можемо судити на основу поступака патријарха Вартоломеја према неканонској Православној украјинској цркви. Ови поступци, који грубо нарушавају древне каноне, уносили су и настављају да уносе пометњу у Једину православну цркву.

Перевела Мила Ђуричић

Извор: https://mospat.ru/sr/authors-analytics/59575/